

zločin spaljivanja 35 kuća u Babešnici, 40 u Donjim Riječanima i dr. Ne spominje se ni Modriča, iako se tamo početkom siječnja 1945. u četničkom obruču našlo dosta hrvatskoga naroda. Četnički zločin u Pećniku spominje Dizdar u uvodnoj studiji (str. 145.), ali ne spominje da su tamo četnici 15. siječnja 1945. poklali više od 40 župljana, a župnika, Ljubomira Roju, pronašli su izmasakriranog s devetnaest rana. Župnu crkvu sv. Alojzija Gonzage su razlupali i oltar obešćastili.

Autori su naglasili da donose samo izbor dokumenata te pretpostavljam da su neki dokumenti o zločinima na koje upozoravam jedostavno izostali zbog selektivnog pristupa. Upozoravajući na zločine koji se ne spominju u knjizi, autor nipošto ne želi umanjivati vrijednost objavljene knjige, nego želi samo upozoriti da su četnički zločini toliko brojni da nikako nisu mogli stati u korice jedne knjige unatoč 790 stranica. Prema tome potreba daljnjih istraživanja po arhivskim vrelima ostaje i dalje nezaobilazna, a imajući tek samo manji uvid u četnički zločin nad Hrvatima i Muslimanima, bit će potrebni novi svesci knjiga da se to sve istraži, opiše i predstavi znanstvenoj, stručnoj i političkoj javnosti.

Marko Babić

Povlačenje 1945. - Krivci i žrtve, svjedočanstva o propasti NDH, Zagreb 2000., str. 352

Sadržaj knjige sažet je u njezinu naslovu i podnaslovu: *Povlačenje 1945. - krivci i žrtve, svjedočanstva o propasti NDH*. Knjiga, dakle, donosi ne samo opise povlačenja, nego otkriva i krivce za stradanja tisuća i tisuća Hrvata u danima sloma i propasti Nezavisne Države Hrvatske, koji su postali žrtve nade da odlaze u sigurni zaklon savezničkih snaga. Riječ je o svojevrsnim dokumentima koji govore o jednom segmentu tragičnog egzodusa hrvatskoga naroda na kraju Drugog svjetskog rata poznatog pod nazivom "bleiburška tragedija". Kažem segmenta jer ta sintagma - "bleiburška tragedija" - podrazumijeva i mnogo šire događaje, tj. i sva ona stradanja hrvatske vojske i civila koji su se dogodili nakon odluke engleskog zapovjednika o njihovoj predaji i izručenju Titovim partizanskim jedinicama. U ovoj knjizi nalazimo autentična svjedočanstva samo o etapi povlačenja iz pera onih koji su izmakli zarobljavanju i koji su proživjeli i preživjeli silne patnje i napore da dođu do slobodnog svijeta. Pri tom su zabilježili i mnoge situacije i pojedinosti koje otkrivaju držanje i djelovanje niza aktera iz političkog i vojnog vrha NDH. Sve ono što ti dokumenti donose potvrđuju Bleiburg kao metaforu za događaje koji su postali traumatska tema naše novije povijesti.

Događaji na slovensko-austrijskoj granici u svibnju 1945. godine, u danima sloma NDH, u izvješćima Jugoslavenske armije (JA) nazvani su "završne operacije za konačno oslobođenje zemlje". U komunističkoj literaturi te su operacije kratko registrirane kao "likvidacije posljednjih neprijateljskih snaga" i "zarobljavanje velikog broja zlikovaca". Tim se riječima izrazio i vrhovni zapovjednik JA maršal Tito u pohvali jedinicama Treće armije za uspješno izvršeni zadatak. Trijumfalni zanos svjesno je prikrivao ono što se u završnici rata stvarno događalo u tako brutalnom obliku. Objavljena su samo pogubljenja zarobljenih članova hrvatske vlade i nekih visokih hrvatskih vojnih i državnih dužnosnika, ali se ne spominje ono što se događalo sa zarobljenim hrvatskim vojnicima i tisućama civila. Milan Basta, ratni komesar 51. vojvodanske divizije, koja je provodila završne operacije, u svojim knjiga *Rat poslije rata* i *Rat se završio sedam dana poslije* spominje kolonu zarobljenika dugu 60 km, koja se kreće pognute glave, ali ništa ne kaže gdje su nestali toliki zarobljenici, što je bilo s tisućama civila, kojim putovima su se vraćali u zemlju, u kakvim uvjetima.

No, bleiburška tragedija nije ostala nepoznata, ni zaboravljena. O njoj su najviše znali oni koji su je i sami preživjeli, bilo da su se poslije 1945. nalazili u domovini ili izvan nje. I dok su oni u domovini bili prisiljeni na šutnju, oni izvan domovine bilježili su svoja sjećanja na preživljene strahote. Podugačak je popis onih koji su u emigrantskim časopisima objavili priloge o stradanjima u proljeće 1945., smatrajući svojom dužnošću da otmu zaboravu ono što su doživjeli i čiji su bili autentični svjedoci. Tako je npr. već 1947. Vinko Nikolić objavio knjigu soneta *Oskvrnuto proljeće* posvećeno bleiburškim žrtvama. Njegova je zasluga što su se u *Hrvatskoj reviji* (koju je u emigraciji uređivao četrdeset godina) pojavili mnogobrojni prilozi o Bleiburgu, a u pokrenutoj Knjižnici *Hrvatske revije* i nekoliko opsežnih knjiga (*Tragedija se dogodila u svibnju*, *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, *Bleiburg - uzroci i posljedice*). Mnogi su prilozi sudionika tragičnih događaja objavljeni i u emigrantskom *Hrvatskom glasu*. I prilozi o povlačenju hrvatske vojske i civila 1945., koji se objavljuju u ovoj knjizi, preuzeti su iz *Hrvatske revije* i *Hrvatskog glasa*, a jedan i iz časopisa *Srpska zastava*.

Valja, međutim, napomenuti da su slom komunističke Jugoslavije i uspostava suverene Hrvatske omogućili skidanje tabua s teme Bleiburg i "križni put", pa se u domovini pojavljuje knjiga *Otvoreni dosje Bleiburg* kao zbirka tekstova nekolicine autora, u kojoj se prvi put otvoreno piše o stradanjima hrvatskih vojnika i civila 1945. godine. Zatim slijedi pojava mnogih dokumentarnih i publicističkih radova u kojima se otkrivaju novi detalji bleiburške tragedije počevši od knjige Zvonimira Duspera *U vrtlogu Bleiburga* do nedavno objavljenih iskaza Ante Moškova pred komunističkim vlastima pod naslovom *Paveličevo doba*. Sada je, evo, pred nama i knjiga *Povlačenje 1945. - krivci i žrtve*, koju su za objavljivanje pripremili Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan.

Priredivači su izabrali nekoliko tekstova koji se - nakon prethodnog objavljivanja u emigraciji - sada pojavljuju i u domovini u svom neizmjenjenom obliku. Knjiga *Povlačenje 1945. - krivci i žrtve* formirana je od četiri opsežna teksta koji potječu iz pera četvorice autora. Iako svaki od njih ima svoj način izražavanja i svoj vlastiti emocionalni odnos prema događajima, oni su sadržajno povezani istom tematikom koja se događa u istom vremenskom razdoblju i u istim povijesnim okolnostima. Na prvom mjestu je tekst Vjekoslava Vrančića pod naslovom *S bijelom zastavom preko Alpa* u kojem autor vrlo iscrpno opisuje peripetije koje su ga pratile kao hrvatskog emisara upućenog saveznicima da im preda poznati Memorandum hrvatske vlade. Taj je Memorandum sadržavao molbu da saveznici prihvate hrvatsku državu i da joj jamče daljnji opstanak. Cjeloviti tekst Memoranduma objavljen je na kraju knjige. Vrančićev tekst ima obilježja prave drame s mnogobrojnim obratima koji otkrivaju složenost nastale vojne situacije u Italiji u proljeće 1945., ali i zakašnjelost posljednjeg čina hrvatske vlade.

Prilog Marinka Gordana Polića pod naslovom *Od Mostara do Bleiburga* prikazuje nam povlačenje hrvatske vojske prostorno i vremenski mnogo šire. Nakon prilično detaljnog opisa ratne situacije u Hercegovini prvih mjeseci 1945. autor nastavlja s prikazom stanja u Sarajevu, koje je napušteno 6. travnja 1945. Upravo taj datum Polić smatra početkom genocida nad hrvatskim narodom. Autor je dosta pisao o četnicima i raslojavanju u njihovim redovima. Zatim prati događaje tijekom travnja i početkom svibnja kada se linija fronte posve približila Zagrebu, ostavljajući za sobom - kako kaže autor - "široki sag i razasute humke svježih grobova". Tada se, prema autorovoj procjeni, u smjeru zapada kreće oko pola milijuna stanovnika Hrvatske, prepuštajući svoju sudbinu državnom vodstvu u Zagrebu.

Opisujući detaljno povlačenje iz Zagreba prema Austriji Polić postavlja pitanje odgovornosti za stradanja hrvatske vojske i civila. Njegova ga razmatranja vode do decidirane osude hrvatskih državnih vlasti koje nisu izdale nikakve upute ni plan za povlačenje. Autor se dosta bavi osobom Maksa Luburića, ocrtavajući ga kao hladnokrvnog ubojicu, čija je aktivnost bila ravna izdaji. U traženju odgovora na sudbonosna pitanja, koja mu se nameću tijekom povlačenja, Polić iznosi i neka zaprepašujuća razmišljanja. Tako mu se npr. na-

meće pitanje utjecaja Komunističke partije na državno vodstvo NDH preko nekoga tko se nalazi u vrhu hrvatske vlasti. Autor sumnja da je upravo Luburić održavao veze s partizanima preko svog brata Drage, člana KPJ. Sumnjiv mu je i Pavelićev pobočnik pukovnik Prebeg, čija je kći bila u partizanima i za kojega se tvrdi - kaže Polić - da je čak član Partije. Vrlo je kritičan i prema ustaškom pukovniku Danijelu Crljenu, pregovaraču u bleiburškom dvorcu kojemu zamjera bijeg nakon neuspjelih pregovora. Autor opovrgava tvrdnju o jakim partizanskim snagama na slovensko-austrijskoj granici, kojima je olako na milost i nemilost bilo izručeno tristo tisuća Hrvata i Hrvatice. U svom tekstu Polić iznosi opise brutalnih pogubljenja zarobljenika nakon već završenog rata. Njegova je procjena da su jedinice JA na zvjerski način umorile dvjesto tisuća Hrvata. Završavajući svoj tekst Polić kaže da je iznio tek "jedan djelić" događaja pri povlačenju i to onaj kojemu je bio svjedokom.

Branimir Vidmar u prilogu pod naslovom *Od Zagreba do Salzburga* zapisuje svoja sjećanja o napuštanju Zagreba i povlačenju do američke zone u Austriji. Svoj je tekst nazvao "dokumentarni putopis", što tekstu očito pristaje jer u njemu nalazimo vrlo detaljne opise ne samo tegobnog puta kroz snježne klance i visove Alpi, nego i plastično - ponekad gotovo s literarnim obilježjima - ocrtavanje krajolika kroz koja se Vidmar danima probijao da bi nakon petnaest dana stigao do Salzburga. Pred čitateljem se nižu događaji koji iz dana u dan postaju sve dramatičniji u nastojanju da se u totalnom rasulu nađe spas. U tekstu nalazimo mnogobrojna svjedočanstva o prethodnici generala Moškova, o susretima autora s generalom Begičem i drugim visokim vojnim dužnosnicima, o susretima s poglavnikom Pavelićem, koji je napustio vojsku i probijao se prema Salzburgu, u čijoj je blizini smjestio svoju obitelj punih sedam mjeseci prije sloma NDH. Upečatljiv je Vidmarov opis susreta s poglavnikovom suprugom Marom te sa suprugama Siegfrida Kaschea, njemačkog poslanika u NDH, i Vladimira Košaka, posljednjega hrvatskog poslanika u Berlinu. Zapanjujuće djeluje njegova memorija i sposobnost ocrtavanja likova i njihovih karakternih osobina.

Posljednji tekst *Iz šume u emigraciju* iz pera je četničkoga generala Svetomira Djukića, koji opisuje svoju misiju u Zagrebu u travnju 1945. godine. Pokušaj vojne suradnje četničkog vode Draže Mihaилоvića s ustaškim poglavnikom Antom Pavelićem u posljednjim danima NDH, pred njezin slom, u literaturi nije nepoznat. Međutim, ovdje smo dobili uvid u svjedočenje glavnog pregovarača s četničke strane, koji rekonstruirao razgovore s poglavnikom i hrvatskim vojnim dužnosnicima.

Problematika povlačenja hrvatske vojske i civila u proljeće 1945. godine, obrađena u ovoj knjizi, zahvaćena je u širokim koordinatama. Nije prikazano samo kretanje vojnih jedinica i golemog mnoštva izbjegloga hrvatskog stanovništva, njihovo lutanje prema neizvjesnom cilju bez pripremljenog plana, nastalo rasulo i kaos, nego su obuhvaćena i moralna načela i etičke komponente tih događaja. Autori bez suzdržanja upućuju na odgovornost onih koji su u to vrijeme bili na čelu hrvatske države, a glavnoga krivca (kada je riječ o hrvatskim autorima) vide u poglavniku Anti Paveliću. Doduše, za bleiburšku tragediju krivnja očito ne može mimoći ni Engleze, ni JA na čelu s njezinim vrhovnim zapovjednikom. No, kako se u priloženim tekstovima obrađuje samo prva etapa tragičnog egzodusa, razumljivo je da njihovi autori u svojim tekstovima kao krivca prije svega vide samo u Paveliću, koji je uvjeravao svoje suradnike da je sve pripremio za predaju hrvatske vojske saveznicima, što se pri povlačenju pokazalo netočnim.

Prilozii trojice hrvatskih autora pisani su s iznimnom senzibilitošću, s puno emocionalnosti, pa čak i gorčine. Takav pristup uvjetovao je djelomično i očita pretjerivanja. No, namjera autora nije bila da pišu povijest, već da zabilježe svjedočanstva, uključujući i vlastite subjektivne doživljaje, koji će kao dokumentacija poslužiti povjesničarima za stvaranje istinske povijesne slike i prosudbe u kontekstu dužih povijesnih procesa.

Ova knjiga, dakle, nije povijest sloma NDH, odnosno njezine završnice i tragične sudbine hrvatskih vojnika i civila, nego vrela povijesne spoznaje, koja će - bez ideoloških i političkih obzira - pridonijeti boljem proučavanju novije hrvatske prošlosti. Ona podastire građu koja upozorava i na neke dosad nepoznate detalje i daje poticaje za što temeljitiju re-

konstrukciju bleiburške problematike. To znači da dokumenti objavljeni u ovoj knjizi - bez obzira na njihovo subjektivno obilježje i jak emocionalni naboj - imaju poticajnu dimenziju i upućuju povjesničare na pojačane napore da u svojim obradama dođu do što objektivnijih prosudbi o jednom tragičnom isječku naše novije povijesti. Međutim, ova će knjiga zasigurno biti i privlačno štivo širem krugu čitatelja. Šira će je javnost čitati s velikim interesom i lakoćom jer su u njoj objavljeni tekstovi pisani jednostavnim i zanimljivim izričajem ocrtavajući tako na poseban način povijesnu stvarnost koja se ne smije zaboraviti.

Hrvoje Matković

Marijan KARAULA, *Žrtve i mučenici – Stradanja bosanskih franjevaca u Drugom svjetskom ratu i komunizmu*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1999., 335 str.

U javnosti su izneseni podaci da je broj komunističkih žrtava oko 100 milijuna.² Knjiga *Žrtve i mučenici – Stradanja bosanskih franjevaca u Drugom svjetskom ratu i komunizmu* autora fra Marijana Karaule pojavljuje se na kraju ovoga krvavoga stoljeća kao prinos općem, a posebice hrvatskom martirologiju. Autora knjige o stradanjima bosanskih franjevaca nije potrebno posebice predstavljati, budući da se u kratkom vremenu (1994.-1998.) potvrdio kao glavni urednik *Svjetla riječi*, cijenjenoga glasila Bosne Srebrene te kao vrstan publicist i novinar. Na tom poslu zacijelo je ispekao i usavršio zanat pisanja što se potvrđuje u ovoj knjizi.

Knjigu treba uzeti te čitati, a ja ću samo predstaviti njezin sadržaj i njezino mjesto u prostoru i vremenu, tek toliko da se upozori na njezinu važnost.

Nakon *Predgovora* i uvodnog izlaganja nalaze se biografije i portreti 36 ubijenih svećenika: zatim jednog franjevačkog brata laika, devet bogoslova i osam učenika Franjevačke klasične gimnazije u Visokom, a to su ukupno 54 biografije ubijenih žrtava. Slijede portreti i biografije za deset žrtava tifusa te portret zeničkog uznika, fra Mirka Brandića, koji umire kao uznik u zeničkom zatvoru, 5. lipnja 1947., od slabosti srca. Zbrojeno: to je 65 žrtava Franjevačke provincije Bosne Srebrene.

Kada smo kod Zenice, za taj grad se govorilo kako je bio *najpametniji grad* u onodobnoj Bosni i Hercegovini, puno pametniji od Sarajeva i republičkih partijskih komiteta. Aludiralo se, naime, na velik broj svećenika i uopće hrvatskih domoljuba fakultetski obrazovanih, doktora znanosti i svakovrsnih intelektualaca, koji su u Zenici robijali. Dakle, u Zenici je robijala pamet i domoljublje.

Drugi dio knjige govori o uhićenjima, presudama te izdržavanju zatvorskih kazni u komunističkim zatvorima. Kronološki slijed kažnjenika ide do fra Berislava Kasala, koji je robijao u Banjoj Luci od 10. siječnja do 20. veljače 1982. godine.³ I u tom poglavlju nalaze se slike žrtava i njihovi kraći biografski portreti. Poglavlje je zanimljivo i važno za upoznavanje izgradnje komunizma i samoupravnog socijalizma.

U posljednjem poglavlju, naslovljenom *Dokumenti*, nalaze se prijepisi Presuda žrtvama komunističke diktature (209.-304.) Valja ostaviti sve obveze te iščitati sve te pre-

² Usp. *Crna knjiga komunizma. Zločini, teror, represija*, Zagreb 1999., str. 1-726.

³ Fra Marijan Karaula je pri predstavljanju knjige naglasio da se dogodio propust, tj. da posljednja žrtva nije Kasalo, nego fra Emanuel Jurić, koji je u Tuzli osuđen 1986. na 40 dana zatvora.